

ненні, пізніше — на засланні у Ташкенті. 1926–27 проживав у Москві без права виїзду, потім — знову на засланні на Північному Кавказі. 1927–28 перебував у Харкові, у грудні 1927 призначений членом Тимчасового патріаршого Синоду. З 1928 жив у Києві в Михайлівському Золотоверхому монастирі, де і помер.

[19] Текст «Канонів» опубліковано: *Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / Упоряд.: Г. Михайліченко, Л. Пилявець, І. Преловська. — К.; Львів: «Жовква», 1999. — С. 375–400.*

№ 158

Власноручні відповіді на питання Михайла Мороза від 7 лютого 1930 р.

1. Моє ставлення до Радянської влади

Я вважаю себе принциповим прибічником Радянської Влади, бо не лише з програму, і з наочного досвіду відносно тих державних влад, що я їх зазнав в своєму житті на Україні, я впевнився, що Радвлада найліпше розв'язувала, розв'язує і розв'язуватиме в інтересах трудящих проблеми національні, соціальні та економічні. Я визнавав і визнаю, що для національно свідомих та інтелектуальних¹ українських верств, що щиро дбають про інтереси трудової людності боротися з Радвладою є таким же безглуздом, як, до прикладу, боротися з могутньою силою електрики, замість того, щоб користуватися з її енергії для поліпшення та розвитку свого культурного й матеріального добробуту.

2. Чого я пішов до активу УАПЦ

Мотиви, що спонукали мене на це, були такі: Суттю християнської релігії, я вважаю є піднесення та розвиток в душі християнської моралі та естетики життя кожної віруючої людини, що матиме наслідком сприяння досягненню в житті всього людства доброї громадськості та матеріального добробуту.

Стара царська російська церква в своїй практиці цілковито відійшла від євангельської моралі, ставши в руках визискувачів — поміщиків та капіталістів — знаряддям для гноблення та тримання в темряві трудящого люду. Зокрема на Україні це гноблення та затемнення мало свої специфічні властивості національного порядку: відправи церковних служб та проповідництво провадилися на мовах т/з «слов'янській» та російській. Для мене, як українського селянина наблизно до 20 років мого життя російська мова сприйма-

¹ Так в тексті.

лась як «панська», що зі мною, селянином, розмовляли: пан земський начальник, пан становий пристав, пан мировий суддя, пан урядник та інші представники адміністрації та пануючих верств, що з ними доводилося здибуватися за царату селянинові. Моєї української мови пани не вживали: вона була мужичою, рабською, що, природне, таврувало мене як людину нижчого гатунку, гнітило мою моральну й духовну психіку та утворювало в мені інстинктивно уявлення, що досягнення вищих ступнів людянської гідності пов'язане зі змінням балакати «по панські», себто російською мовою.

Працюючи потім в оточенні культурних земських робітників, зокрема в Полтаві з 1900 р., де багато з них балакало українською мовою, моя попередня селянська психіка переродилася на іншу (а саме: що українська мова не робить природно тих, що нею розмовляють, людьми нижчого гатунку та що низькогатунковість української мови є наслідком умовних фактів соціального та історичного значіння. Отже українізуючи церкву та запроваджуючи в церкві між іншим і живу українську мову, я вважав, що українізація церкви є могутній фактор розкріпачення «низькогатункової» психіки віруючого українця та утворення «демократичного» уявлення про церкву тим фактом, що його мужицька мова вживається в місцях найвищих і найсвятіших для віруючої людини. Для українця релігія не була і не є синонімом обряду та пунктівства, як це є для росіянина, що каже: «за єдиний аз умру». Для віруючого українця релігія є поезія душі, що для сього реалізування та сприйняття вимагає певних форм, що з часом змінювались та змінюються.

Отже, вживання в церкві живої української мови робило простим та присутним для віруючого розуміння євангельських істин та церковного навчання, що, з одного боку, спричинялось до свідомо-критичного ставлення віруючої людності до релігійних питань, а тим самим і до подальшого розвитку релігійної думки на шляхах шукання «правди й науки», як казав Т. Г. Шевченко, а, з другого боку, сприяло б вихованню членів церкви, як людей честного труда, не рвачів, не казнокрадів. Запроваджуючи в УАПЦ соборноправний устрій, я вважав, що це сприятиме вихованню у членів церкви потягу до емансипування в керівництві церковним життям від кормиги князів церкви, а також в утворенні звичок до свідомости своїх громадських обов'язків та до культурного провадження й розв'язання колективних справ. Отже, коротко кажучи, беручи активну участь в українській церкві, я вважав, цим самим я допомагаю своїм українським братам «незрячим гречкосіям», членам церкви визволитися духовно-морально і національно-свідомо з під кормиги старої російської церкви, щоб творити своє нове вільне й культурне життя в умовах Української Радянської національної Державности та законности. В цьому розумінні я вважав свою активну працю в УАПЦ, крім морально-релігійної, і національно-політичною.

3. Що я знайшов в оточенні активу УАПЦ, що утворював церкву

Ініціативні кадри духівництва УАПЦ — це члени Кирило-Методіївського брацтва, що було організоване з українського духівництва, що його гетманський Всеукраїнський Собор 1918 р. «изверг» зі свого складу. Формально до членів цього брацтва я не належав, але будучи восени 1919 р. в Кам'янці, я був на засіданні цього брацтва і почасти ознайомлений з його діяльністю. Мета цього брацтва — сприяння через церкву українській УНР державності. Воно працювало в контакті з урядом УНР. Це брацтво рекомендувало уряду УНР на посаду Міністра Ісповідань Ів. Ів. Огієнка. Брало участь в організації Огієнком українського синоду, на підставі закону про автокефалію, що його видав був уряд УНР здається в січні 1919 р.

В подальшому кадри духівництва поповнювалися через висвяту осіб, що їх обірали місцеві парахвільні організації, учнів церковних курсів та Богословської Школи, що їх організувала з дозволу Радвлади ВПЦР. Єпископат (перші кадри) було висвячено на соборі 1921 р. Що до морального стану, так і серед українського духівництва помічались ті ж пороки, що і серед духівництва інших церков: властолюбіє, честолюбіє, користолюбіє, інтриганство, розпуста і т.і. Мирянські маси УАПЦ склалися з інтелігенції: вчительство, кооператори, службовці транспорту, б[увших] державних установ: Центральної Ради, Директорії УНР, з бувших військових Центральної Ради, Директорії, Петлюри, з бувших полонених імперіялістичної війни і т.і., а також, на моє вражіння по селах з дрібно власників, в порівнюючи, скажем, з Тихоновською церквою, що гуртувала в собі велику куркульно-елементів, а в містах: з дрібного крамарства, ремісників, двірників, службовців, відрізняючись в цьому від міських парахвій обновленської церкви, до якої купчилось велике крамарства, непманство, кустарі тощо. Низові маси віруючих були релігійні, як звичайно. Переважна частина інтелігенції до суто релігійного боку справи ставилася байдуже, користуючись з церкви для задоволення своїх естетичних потреб: церковними співами, читанням, проповідництвом на українській мові; решта інтелігенції надавала церкві в своїх очах значиння одного з національно-політичних чинників, що виховує національно-політичну свідомість мас до самостійного політичного життя в розумінні дрібно-власницької державності старо-просвітянського гатунку, була і така частина, що вважала, що українізацією церкви вона допомагає національній політиці Радянської Влади по лінії українізації. За склад активу УАПЦ з 1924 р., коли я залишив керівну працю в ВПЦР, мені нічого не відомо.

4. Політична мета УАПЦ

Писаної політичної програми УАПЦ не мала, бо вона безпосередньо собі політичних завдань і не ставила, а формально і юридично функціонувала як релігійна організація на підставі статуту, що його затвердили Вищі стани

Радвлади. Національно-політичним чинником УАПЦ ставала по своїй суті, як національна організація. Отже тільки в посередній засіб, шляхом аналізу класово-економічного складу членів УАПЦ та політичних виступів церкви, як організації, колиб-таки були можливим є виявити політичну програму УАПЦ. Наведені в попередньому пактові дані про класовий склад членів УАПЦ дають підставу визначити логічним шляхом, що політичною програмою УАПЦ була боротьба з Радвладою як по лінії суто-релігійній, так і по національно=класовій, щоб повалити її чи то еволюційно чи то через інтервенцію. В цьому відношенні таку ж саму політичну програму мають і церкви російські тихонівська та обновленська, але що до національної проблеми ці церкви є пасивні, тоді ж УАПЦ в цьому відношенні є активна.

За час мого головування у ВПЦР з 1919 р. по 1924 р. було два виступи УАПЦ, що характеризують її політичну програму: це зустріч 1920 р., під час захоплення Києва польсько-петлюрівським військом — в Сохвіївському Соборі С. Петлюри, а також скликання в тому ж році і за тієї польсько-петлюрівської влади — конференції українських парохів м. Києва, що на ній деякими промовцями були сказані промови антикомуністичного та антирадянського змісту.

Деякі окремі відповідальні працівники УАПЦ за цей час теж робили антирадянські виступи та брали участь в контрреволюційних організаціях. Так на Великих Покровських Зборах 1922 р., як мені передавали, єпископ Степан Орлик вжив в своїй промові декілька гострих політичних випадів проти Радвлади в справі її політики на селі. На тих же такі зборах зробив випад проти Радвлади в своїй промові архієпископ Олександр Ярещенко, але збори його спинили. Потім теж, здається, в 1927 р. єпископа Орлика було заарештовано на Волині за антирадянські промови на селі. Правда потім його суд судив і виправдав. Нарешті секретаря Ради Тарасенка за участь в контрреволюційній організації в 1922 р. було розстріляно. Про антирадянські виступи УАПЦ, що були після 1924 р., я чув, але які саме — не знаю.

5. Характеристика керуючого активу УАПЦ

В. М. Чеховський. З В. М. Чеховським я познайомився в Кам'янці в 1919 р. там він з політичних переконань виявляв себе, як комуніст. Він там був членом Кирило-Методіївського братства і брав в ньому активну участь, а також був радником Міністра Ісповідань Огієнка та, здається, членом Синоду УНР. До Києва він прибув в серпні 1921 р., з якого часу й пристав до УАПЦ. В складі ВПЦР він працював разом зі мною з серпня 1921 по травень 1924 р. Працювати з ними було дуже тяжко, особливо останні часи, бо він поводив себе надто брутально й задириливо. Залишив він по собі вражіння, як людина нестримана, самозакохана, властолюбива й честолюбива. Він вмів добре

маскуватися: тому у мене увесь час не було певних даних¹, що він людина цілком антирадянська. З 1922 р. я почав помічати, що В. М. Чеховський проводить у ВПЦР разом з Митрополітом В. Липківським якусь темну й незрозумілу для мене політику, але звідки вона йшла — я уяснити собі не міг. І лише прочитавши в «Комуністі» оголошення ДПУ про розкриття змови, я зрозумів, що це він провадив у ВПЦР огидну й злочинну антирадянську акцію.

В. К. Липківський. З В. К. Липківським я познайомився на батьківських зборах 2-ої української гімназії м. Києва з початку 1919 р. З цього часу і починається моя спільна з ним праця в УАПЦ. Він людина високого ступіню активності та рухливості². Здібний своїми промовама захоплювати маси. Для досягнення поставленої мети не гребатиме жадними засобами. Що до релігії у нього поруч з революційним анархізмом вживається й попівський консерватизм. Політичні його переконання мені не відомі, але оскільки він був і є духовною особою старого церковного виховання, треба вважати, що він не стоїть на Радянській плятформі, тим паче, що він, здається, в 1924 р. казав з катедри Сохвіївського собору, що він поділяє програму II Інтернаціоналу.

Єпископат УАПЦ. Те, що єпископат УАПЦ контрреволюційний та антирадянський — це само собою обумовляється тим, що церква сама є організація контрреволюційна та антирадянська. Відносно до активності його можно поділити на дві групи: 1) Ярещенко, Малюшкевич, Оксіюк, Кротевич, Жевченко, Тодорович, Ромаданів, Бржосньовський, Пивоварів, Орлик та 2) неактивні: Тарнавський, Дахівник, Маляревський, Карабіневич, Грушевський та ще деякі, що я їх прізвища забув.

6. Моя боротьба з В. Чеховським та В. Липківським та моє до них ставлення

Моя боротьба з В. М. Чеховським та В. К. Липковським в підпільний, замаскований з їх боку засіб почала провадитися з 1922 р., з його початку, переходячи все більше в одвертішу форму та набравши наприкінці надто гострих та непримиримих форм. Для мене було одно ясно: В. М. Чеховський і В. К. Липківський намагаються всілякими засобами — гідними й негідними — позбавитися мене, як Голови ВПЦР. Я собі не міг уявити джерела такої лютої ненависти до мене з їх боку. Правда і в мене, коли вже мені стали відомі їх прагнення до самовладства та гегемонії в церкві — склалося до них цілком негативне та вороже відношення. Попередня історія церкви знає багато випадків внутрицерковної боротьби задля задоволення низменних егоїстичних інтересів окремих осіб: до такого гатунку відніс я і боротьбу зі мною В. М. Чеховського та В. К. Липківського.

¹ Дописано замість закресленого: «сумніву».

² Так в тексті.

Почалася вона на тлі церковної соборноправности: В. М. Чеховський та В. К. Липковський одверто нехтували канонами церкви, церковною соборноправністю, запроваджуючи в церкві клерикальний устрій, клерикальну кормигу. Я рішуче відстоював соборноправний устрій, мирянську гегемонію, опираючись виключно на силу свого церковного авторитету, що я його мав. В. М. Чеховський, навпаки, організовував в парахвіях як в Києві, так і на периферії свої гуртки, щоб через них проводити бажаних йому осіб до складу керівних органів церкви.

В решті решт я на травневих зборах 1924 р. рішуче зрікся від головування у ВПЦР. На Голову ВПЦР було обрано В. В. Потієнка, що його рекомендував В. М. Чеховський. В той час, я ніяк собі не міг припустити, щоб ця боротьба провадилася з завдань політичних і лише, коли я прочитав оголошення ДПУ про викриття змови СВУ — тоді для мене вже безсумнівно стало ясно, що це боротьба була політична.

7. Останній етап моєї активної праці в церкві, останній етап боротьби з Липківщиною та Чехівщиною

Останній етап моєї боротьби з Чехівщиною та Липківщиною відбувся навесні 1925 р. в Одесі. Одеська церква запрохала мене тимчасово допомогти їй в справі українізації. Виїхав я туди восени 1924 р. та пропрацював до весни 1925 р. Цим я хотів, власне виявити, чи виживають мене Чеховський та Липковський лише з ВПЦР, чи взагалі з церкви. Отже, незабаром мені стало ясно, що мене виживається взагалі з церкви: цькування мене не припинилося, навіть набрало ще більше жорстоких форм, бо я почув, що якийсь член ради сказав: «Він не наш, грошей йому платити не будемо». Нове підтвердження мої гадки дав інцидент з К. Підчашинським, що його парахвія звільнила зі служіння в парахвіяльній церкві за аморальні вчинки, а Митрополіт Липківський вимагав від мене своєю владою, щоб я з ним служив, від чого я категорично відмовився. Потім, один з членів моєї родини почув в розмові з одним парахвіянином, що *В. М. Чеховський*¹ сказав: «Краще позбавитися церкви, а Мороза треба спекатися». В скорому часі після цього, одеська влада забрала від української парахвії церкву. Мої розмови з представниками Влади в цій справ не дали позитивних наслідків. Ясно було, що в церкві діється щось незрозуміле, непостижимо для мене, що я в ній є чужий, лишній. А тому я вирішив залишити зовсім активну працю в УАПЦ.

М. Мороз

7/II–1930 р.

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 53–57 зв.
Оригінал. Рукопис.*

¹ Дописано замість закресленого: «Митрополит В. Липківський».